

'Volgens de nationaal-socialistische rassenleer was Hans Max Hirschfeld een Jood', schreven wij. Inderdaad – maar die Joodse afkomst betekende niets voor hem. Ze was hem een toevalligheid in zijn leven. Hij was niet alleen uiterlijk maar ook, en vooral, innerlijk volkomen geassimileerd aan het Nederland waarin hij opgegroeid was en carrière had gemaakt. De Duitse Jodenvervolging beschouwde hij van '33 af als een monsterlijke absurditeit maar niet als iets dat hem persoonlijk extra raakte. Daar liet hij althans nooit iets van merken, ook aan zijn naaste medewerkers niet. Hij had zijn taak, hij moest in Berlijn onderhandelingen voeren waarvan het zou afhangen of tienduizenden Nederlanders op de werklozensteun aangewezen zouden zijn dan wel een bescheiden inkomen zouden verwerven – wie zich aan zulk een taak geeft, en blijft geven, ervaart verontwaardiging en medegevoel als sentimenten die het hem alleen maar moeilijk maken, zijn werk zo goed mogelijk voort te zetten. Van alles wat met de Jodenvervolging te maken had, sloot Hirschfeld zich innerlijk steeds meer af.¹ Daarbij sprak het voor hem vanzelf dat hij in enkele individuele gevallen hulp zou bieden.

Hetzelfde deed hij tijdens de bezetting: in de periode '40-'41 droeg hij er toe bij dat enige vermogende Joden, Duitse en Nederlandse, naar Amerika konden emigreren. Later kon hij hier of daar misschien iemand tegen deportatie of andere vormen van vervolging beschermen, de actrice Fie Carelsen bijvoorbeeld – maar die vervolging, hij wist het, zou doorgaan en elke week zou een deportatietrein Westerbork verlaten. 'Ik dacht', zei hij ons,

'er zal wel in de een of andere vorm vermoord worden. Van de gaskamers wist ik niets. Ik heb er wel met Frederiks over gepraat en dan dachten we: daar gaat in de winter een trein naar het oosten en die laten ze gewoon staan tot de mensen bevroren zijn. Toch was ik in '44 zeer verbaasd dat de Russen, toen ze Oost-Polen bevrijd hadden, niet bekend maakten dat ze grote aantallen Joden bevrijd hadden. Toen realiseerde ik me pas: ze zijn waarschijnlijk haast allemaal dood. Ik heb er niet aan getwijfeld dat velen doodgeschoten zouden worden. Ik heb van dat soort executies ook wel gehoord: dat Joden eerst een kuil moesten graven en dan werden ze allemaal neergeschoten. Ik heb dat eens van Duitse zijde gehoord. Een Duitser vertelde me dat. Hij was hier op bezoek na de invasie van Rusland. Hij kwam zelf uit een Oostzeeprovincie. Hij vertelde me verhalen van massa-executies. Ik heb dat van mijn kant niet verteld aan andere secretarissen-

¹ In het eerste deel van zijn memoires wordt het drama van de *Reichskristallnacht* en wat daarop volgde in twee koele zinnen gememoreerd: 'Het jaar 1938 gaf extra grote moeilijkheden te zien wegens het Joodse vraagstuk in Duitsland' (zelfs het woord 'Jodenvervolging' wil hem nog niet uit de pen vloeien!). 'Dit probleem kreeg door de uittocht op grote schaal een internationaal aspect.' (H. M. Hirschfeld: *Herinneringen uit de jaren 1933-1939*, p. 141).